

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОКТРИН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Магновський І. Й.

У статті у загальнотеоретичному аспекті висвітлено особливості тлумачення права крізь призму доктрин розвинутих Європейським судом з прав людини. Зосереджено увагу на ключових проблемах тлумачення права, які є актуальними у західній та вітчизняній правовій науці. З огляду новітніх підходів тлумачення права проаналізовано такі міжнародні базові нормативно-правові акти з прав людини: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Хартія основних прав Європейського Союзу як засадничих міжнародних договорів про права людини в межах європейського правового простору. Визначено загальні принципи та правила тлумачення міжнародних договорів про права людини у зв'язку зі способами тлумачення права, що підлягають застосуванню при інтерпретації прав людини і основоположних свобод. Акцентовано увагу на основних напрямках впливу доктрин, вироблених Європейським судом з прав людини, спрямованих на вітчизняний правопорядок. Доведено, що застосування практики Європейського суду з прав людини на національному рівні вимагає врахування вироблених ним відповідних доктрин та використання їх при тлумаченні будь-яких юридичних приписів про права людини всіма суб'єктами права.

Ключові слова: тлумачення права, Європейський суд з прав людини, правова норма, правова система, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

В статье в общетеоретическом аспекте освещены особенности толкования права сквозь призму доктрин развитых Европейским судом по правам человека. Сосредоточено внимание на ключевых проблемах толкования права, которые являются актуальными в западной и отечественной правовой науке. Учитывая новейшие подходы толкования права, проанализированы надлежащие международные базовые нормативно-правовые акты по правам человека: Конвенция о защите прав человека и основных свобод и Хартия основных прав Европейского Союза как основных международных договоров о правах человека в пределах европейского правового пространства. Определены общие принципы и правила толкования международных договоров о правах человека в связи со способами толкования права, которые подлежат применению при интерпретации прав человека и основных свобод. Акцентировано внимание на основных направлениях воздействия доктрин, производимых Европейским судом по правам человека, направленных на отечественный правопорядок. Доказано, что применение практики Европейского суда по правам человека на национальном уровне требует учёта производимых им соответствующих доктрин и использования их при толковании любых юридических предписаний о правах человека всеми субъектами права.

Ключевые слова: толкование права, Европейский суд по правам человека, правовая норма, правовая система, Конвенция о защите прав человека и основных свобод.

In the article in general theoretical aspect of the peculiarities of interpretation of law in the light of doctrine developed by the European Court of Human Rights, which have fundamental importance in the law-making sphere as a theoretical basis as a theoretical foundation in creating and changing current legislation, developing the concept of reform, preparation of national strategies and action plans in the field of human rights. The emphasis on the key issues of interpretation of law that are relevant in the Western and domestic legal science. With the latest interpretation of the law approaches were analyzed such basic international regulations on human rights: European Convention on Human Rights and the Charter of Fundamental Rights of the European Union as a fundamental international human rights treaties within the European legal space. Determined the general principles and rules of interpretation of international treaties on human rights in connection with the methods of interpretation of the law to be applied in the interpretation of human rights and fundamental freedoms. The attention is focused on the main areas of influence doctrines developed by the European Court of Human Rights aimed at domestic order. Proved that the use of practice of the European Court of Human Rights at the national level requires consideration made it appropriate doctrines and their use in the interpretation of any legal requirements of human rights law by all entities. Specified on the need and feasibility consideration at the national level of acts «authoritative interpretation» of international human rights treaties (including the explanatory reports to Council of Europe conventions, general comments and recommendations taken by the relevant UN Committee on Human Rights, etc.) hat have an official nature and reflect the position of authorized competent position of authorized international institutions.

Keywords: interpretation of the law, the European Court of Human Rights, the legal norm, legal system, the European Convention on Human Rights.

Стрімкі події сьогодення надали потужний поштовх до актуалізації проблеми впровадження в Україні європейських стандартів прав людини. У відповідь на виклики сучасності та системні недоліки національного правозахисного механізму, констатує І.Ю. Кретова, вчинюються активні кроки на шляху формування сталої нормативно-правової бази щодо визнання та забезпечення прав людини в нашій державі. Основоположна роль у цьому належить саме тлумаченню права, яке наповнює всією різнобарвністю змісту лаконічні юридичні формули, котрі закріплюють права людини та забезпечує їх ефективний захист [1, с. 1].

При інтерпретації юридичних норм про права людини все більшої значущості набуває роль практики Європейського суду з прав людини, яка підлягає застосуванню при здійсненні судочинства як джерело права (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року) [2].

Однак законодавчі положення та правозастосовна практика в Україні лишають поза увагою ту важливу об-

Магновський І.Й., 2017

ставину, що в результаті розгляду Європейським судом з прав людини численних справ, ним було сформовано низку засадничих принципів та доктрин, які визначають вихідні підходи, вимоги до вирішення питань про дотримання державою тих чи інших прав і свобод. Відповідно, тлумачення права у світлі практики Європейського суду з прав людини вимагає не лише використання його правових позицій стосовно конкретних прав і свобод, а й урахування вироблених ним доктринальних підходів [1, с. 1].

У зв'язку з цим існує витребувана часом нагальна потреба в новітніх підходах проведення відповідного аналізу щодо тлумачення права саме крізь призму Європейського суду з прав людини, що дасть можливість запровадити кращі міжнародні стандарти з даної проблематики у національну юридичну практику.

Означеній проблемі у тій чи іншій мірі присвятили свої доробки такі науковці як О.І. Вінгловська, М.М. Вепенко, Д.А. Гудима, С.П. Добрянський, Т.І. Дудаш, В.І. Євінгов, І.Ю. Кретова, М.І. Козюбра, В.В. Лемак, В.П. Паліюк, О.В. Петришин, С.П. Погребняк, С.В. Прийма, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, І.Д. Сліденко, Ю.М. Тодика, О.Я. Трагнюк, Т.І. Фулей, Г.О. Христова та ряд інших, напрацювання котрих містять корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукає до подальших загальнотеоретичних досліджень тлумачення права з урахуванням європейських стандартів.

Тому метою і завданням даної статті є висвітлення у загальнотеоретичному аспекті тлумачення права з огляду доктрин Європейським судом з прав людини, що сприятиме вдосконаленню вітчизняної правової системи.

Як слушно зазначає І.І. Лукашук, разом з ускладненням права та розв'язування ним завдань ускладнюється і процес його тлумачення. Чим складнішою є правова система, чим більше є розв'язуваних нею проблем, тим більш важкі завдання стоять перед тлумаченням. Цілком зрозуміло, що особливо важкою справою є тлумачення норм такої надскладної макросистеми, яку представляє собою сучасне міжнародне право [3]. Передусім слід підкреслити, що тлумачення має здійснюватися у відповідності до основних принципів міжнародного права. Воно не повинно вести до результатів, що суперечать цим принципам, порушувати суверенітет держав, їх основні права і права людини. Це один з найважливіших принципів тлумачення. Тлумачення, що порушує основні принципи міжнародного права, є недійсним [4, с. 98].

Відтак С.В. Прийма серед сутнісних рис тлумачення називає можливість його здійснення різними суб'єктами, особливості яких визначають види тлумачення [5, с. 13]. Так, скажімо, тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, надане за результатами розгляду індивідуальних заяв Європейським судом з прав людини, буде мати офіційний обов'язковий характер для суб'єктів національної правової системи. У той же час тлумачення положень міжнародно-правових договорів з прав людини, яке міститься у загальних рекомендаціях (коментарях) відповідних органів ООН (Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з прав дитини тощо) носить рекомендаційний характер. Воно має враховуватись правозастосувачем завдяки професійному авторитету визнаних міжнародних експертів, які входять до складу відповідних структур, повазі до їх позиції [6, с. 289].

Для європейських держав ключове місце у сфері прав людини посідає Конвенція про захист прав людини і осно-

воположних свобод. У той же час зміст прав і свобод, які зобов'язались гарантувати всі держави, що ратифікували Конвенцію, визначається саме у практиці Європейського суду з прав людини. Відповідно до статті 32 Конвенції Суд є органом, правомочним тлумачити положення Конвенції та протоколів до неї. Саме Європейський суд з прав людини, як стверджує Є.С. Алісієвич, визначає адекватний і правильний з точки зору Європейської конвенції варіант розуміння сенсу й змісту Конвенції та протоколів до неї у цілому, а також закріплених у них норм і правових понять [7, с. 14].

В.П. Кононенко справедливо указує, що у випадку із Європейською конвенцією застосування загальних правил інтерпретації повинно враховувати її специфіку, яка зумовлена наявністю поняття «колективне забезпечення» виконання зобов'язань. Це, зокрема, передбачає, що всі держави однаково дотримуються мінімального європейського стандарту в питаннях, пов'язаних із забезпеченням захисту прав людини; цей стандарт постійно розвивається, що зумовлено прагненням досягти абсолютного ідеалу, відображеного у Преамбулі Конвенції 1950 року, і саме тому виникає необхідність уніфікованого та прогресивного її тлумачення. Він додає, що у такому специфічному договорі як Європейська конвенція незалежно від первинної волі його авторів у подальшому відображається нова воля, яка гармонійніше віддзеркалює подальші зміни в міжнародному праві [8, с. 196-197].

На думку М.Л. Ентіна, у преамбулі Європейської конвенції йдеться про дві речі - не тільки про захист, а про розвиток, просування прав людини та основних свобод; обидва поняття автор відносить до розряду динамічних. Захист припускає, що користування правами і свободами повинно залишатися ефективним незалежно від мінливих зовнішніх умов. Розвиток означає, що до прав і свобод слід ставитися творчо, виходячи з того, що їх обсяг може і повинен розширюватися [9].

У результаті, як стверджує Є.С. Алісієвич, Європейський суд з прав людини при тлумаченні Конвенції, окрім загальних правил тлумачення норм права та наведених вище правил тлумачення норм міжнародних договорів, керується також специфічними принципами тлумачення, виробленими Судом стосовно Конвенції та протоколів до неї, а також, у ряді випадків, нормами універсальних і регіональних міжнародно-правових актів про права людини, застосовними до обставин заяви, що розглядається, і практикою їх тлумачення наднаціональними судовими органами [7, с. 14].

Отже, у так званому «праві Конвенції» виокремлюють специфічні (особливі) принципи та доктринальні підходи тлумачення Європейської конвенції та протоколів до неї, які вироблені (розвинуті) Європейським судом з прав людини та викладені у його рішеннях у конкретних справах. Хоча єдиний узгоджений перелік цих принципів відсутній, існує консенсус щодо їх «ядра», до яких належать доктрини «свободи розсуду» держави, «автономних понять», «четвертої інстанції», субсидіарності, позитивних зобов'язань. Першорядне місце серед таких принципів (підходів), як відзначають Д. Дж. Харріс, М. О'Бойл та С. Вобрік, належить саме еволюційному підходу до тлумачення положень Конвенції [10, с. 7-8].

Б. Хейл визначає три регулюючі ідеї еволюційної інтерпретації Конвенції: 1) зміни в договірних державах; 2) телеологічне тлумачення Конвенції і 3) вчення про практичні та ефективні права [11, с. 327]. Інші західні

дослідники також підтримують позицію, що телеологічну інтерпретацію та вчення про «практичні та ефективні права» слід розглядати разом [11, с. 356]. Адже, як зазначають Д. Дж. Харріс, М. О'Бойл та С. Вобрік, при тлумаченні прав, які гарантуються Конвенцією, має застосовуватись динамічний телеологічний підхід, тобто акцент має робитись саме на «об'єкті та цілях» цієї Конвенції, якими в найбільш загальному вигляді виступають «захист індивідуальних прав людини» та підтримка й просування «ідеалів та цінностей демократичного суспільства» [10, с. 7-8].

Викладені підходи західних дослідників актуалізують наступну загальнотеоретичну проблему - співвідношення між категоріями динамічного, еволюційного та телеологічного (цільового) тлумачення. На думку Г.О. Хрислової, Європейський суд з прав людини не розрізняє концепції цільового (телеологічного) тлумачення Конвенції та еволюційного тлумачення і виходить з розуміння Конвенції як «живого інструменту» (англ. - «Convention as a living instrument»), що підлягає «динамічній інтерпретації» (інтерпретації у світлі сьогоденних умов). Згідно з цією концепцією текст Конвенції є лише відправною точкою у розумінні прав і свобод, що захищаються нею [12, с. 5].

У той же час В.В. Гончаров пропонує виходити з того, що Суд, послуговуючись еволюційним тлумаченням, намагається з'ясувати, який зміст положення Конвенції повинні мати «у світлі сьогодення». Тоді як під динамічним тлумаченням слід розуміти саме «результат, радикальну зміну (перегляд) офіційної правотлумачної позиції чи перетлумачення. Для динамічного тлумачення визначально, що воно є несумісним з попередньою інтерпретацією положення закону». Хоча, зазначає автор, інколи динамічне тлумачення означає «спосіб, що полягає у пристосуванні норми до обставин, які змінилися. І тут поняття динамічного та еволюційного тлумачення є тотожними» [13, с. 119]. Причинами динамічного тлумачення у практиці Суду

він називає: а) недоліки попереднього рішення чи групи рішень (невизначеність, неправильні наслідки, неузгодженість рішень між собою); б) зміни суспільного контексту (у межах однієї держави-учасниці Ради Європи чи групи; розвитку міжнародного права чи права міжнародних організацій; розвитку правопорядку держав поза межами Ради Європи) [13, с. 178].

У межах Європейського Союзу загальні правила тлумачення передбачені, передусім, статтею 6 Договору про Європейський Союз, у якій вказується:

1. Союз визнає права, свободи і принципи, викладені в Хартії Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року, адаптованої 12 грудня 2007 року, яка має таку ж юридичну силу, як і Договори. Положення Хартії жодним чином не розширюють компетенцію Союзу, як вона визначена в Договорах. Тлумачення викладених у Хартії прав, свобод і принципів проводиться відповідно до загальних положень розділу VII Хартії, що регулює її тлумачення і застосування, і з належним урахуванням передбачених у Хартії роз'яснень, які вказують джерела її положень.

2. Союз приєднується до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це приєднання не змінює компетенції Союзу, як вона визначена у Договорах.

3. Основні права, як вони гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, і як вони впливають із загальних для держав-членів консти-

туційних традицій, входять у зміст права Союзу в якості загальних принципів» [14].

Розділ VII Хартії про основоположні права Європейського Союзу, до якої відсилає Договір про ЄС містить наступні положення, на яких ґрунтуються загальні правила тлумачення прав людини в Європейському Союзі:

1. Будь-яке обмеження у реалізації прав і свобод, визнаних цією Хартією, повинно передбачатися законом та повинно поважати суть цих прав та свобод. З урахуванням принципу пропорційності обмеження можна встановити лише тоді, коли вони необхідні і дійсно відповідають цілям загального інтересу, визнаним Союзом, або коли постає необхідність захищати права та свободи інших.

2. Якщо Договори містять положення щодо прав, визнаних цією Хартією, то ці права реалізуються за умов та в межах, визначених у згаданих Договорах.

3. Тією мірою, якою ця Хартія містить права, що відповідають правам, гарантованим у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, значення та обсяг цих прав є тими самими, що їх встановлено Конвенцією. Це положення не шкодить праву Союзу надавати більш широкий захист.

4. Тією мірою, якою ця Хартія визнає основоположні права, котрі випливають із конституційних традицій, що є спільними для держав-членів, ці права тлумачаться у згоді з цими традиціями.

5. Положення цієї Хартії, що містять принципи, можна реалізовувати через законодавчі та виконавчі акти установ, органів, служб та агенцій Союзу та акти держав-членів щодо виконання законодавства Союзу під час здійснення їхніх відповідних повноважень. Судовий розгляд положень Хартії можливий лише щодо тлумачення та визначення правомірності таких актів.

6. Національне законодавство та практика враховується у повному обсязі, як зазначено в цій Хартії.

7. Пояснення, укладені з метою надання настанов щодо тлумачення цієї Хартії, належним чином враховуються судами Союзу та держав-членів [15, с. 219].

Зазначимо, Суд Європейського Союзу використовує у своїй більшості такі методи тлумачення, відомі теорії і практиці застосування міжнародних договорів: буквальний, історичний, систематичний, телеологічний. Якщо історичний метод тлумачення має, як правило, обмежене значення, а буквальний використовується для визначення особливостей механізму розгляду спорів у межах ЄС, то систематичному і телеологічному методам надається очевидна перевага [16, с. 13]. Використання цільового тлумачення дало можливість Суду ЄС не лише суттєвим чином розширити межі власної компетенції, але і виробити певні доктрини (принципи) права - верховенства права та прямої дії права Європейського Союзу у національних системах права держав-членів. Нині ці принципи є основними юридичними засадами європейської інтеграції. Телеологічне тлумачення також забезпечує однакове розуміння усіма державами-членами права ЄС. Застосування зазначених методів тлумачення Судом ЄС відбувається під впливом політики Європейського Союзу, метою якої є сприяння європейській інтеграції та формування європейського правового простору.

Слід окремо звернути увагу на майже позбавлену уваги у вітчизняній загальнотеоретичній науці правову природу схвалюваних Комітетом міністрів Ради Європи відповідних Пояснювальних доповідей до тих чи інших конвенцій про права людини або протоколів до них, які містять «авторитетне» (офіційне) тлумачення їх

положень та підлягають обов'язковому врахуванню при їх імplementації у національну правову систему [17]. Пояснювальні доповіді оприлюднені на офіційному сайті Ради Європи, однак лише одиничні їх переклади опубліковані українською мовою [18].

Таким чином, зважаючи на наведений аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень стосовно принципів та доктринальних підходів щодо тлумачення положень про права людини, які вироблені Європейським судом з прав людини й викладені в його рішеннях у конкретних справах, у європейському праві в галузі прав людини відсутній єдиний узагальнюючий та конкретизований нормативно-правовий акт, котрий би визначав систему принципів тлумачення та застосування даної Європейської конвенції, що тим самим спонукає до відповідних напрацювань і його прийняття.

Література

1. Кретова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Ірина Юрїївна Кретова ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - Харків, 2015. - 20 с.

2. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. - Назва з екрану.

3. Лукашук І. І. Современное право международных договоров. Том I. Заключение международных договоров [Електронний ресурс] - М.: Волтерс Клувер, 2004. - Режим доступа: <http://pravoznavec.com.ua/books/131/9055/33/#chapter>. - Назва з екрану.

4. Венская конвенция о праве международных договоров : комментарий ; сост.: Талалаев А.Н. (коммент.); отв. ред.: Захарова Н.В. (предисл.) - М.: Юрид. лит., 1997. - 336 с.

5. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права [Текст] : автореф. дис. ... канд. юридичних наук, спец.: 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / Сергій Васильович Прийма. - Х. : Нац. ун-т «Юридична академія України імені Я. Мудрого», 2011. - 18 с.

6. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. - Х.: Право, 2014. - 368 с.

7. Алисиевич Е. С. Толкование норм Конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод как правомочие Европейского Суда по правам человека : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 - теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве / Екатерина Сергеевна Алисиевич ; Институт государства и права РАН. - М., 2006. - 20 с.

8. Кононенко В. Особливості інтерпретації Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. як правозахисного договору / В. Кононенко // Публічне право. - 2011. - № 3. - С. 194-202.

9. Энтин М. Эволютивный подход в теории и практике ЕСПЧ [Електронний ресурс] / Марк Энтин // Вся Европа. - 2011. - № 2 (52). - Режим доступа: <http://a11europa1ux.org/?p=5037>. - Назва з екрану.

10. Handyside v. the UK, 07 December 1976, Series A no. 24. [Електронний ресурс]. - Режим доступа: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499_Harris_D._J._Law_of_the_European_Convention_on_Human_Rights/_D.J._Harris,_M

O'Boyle, C. Warbrick. - 3-d ed-n. - Oxford: Oxford University Press, 2014. - 1080 p. - Назва з екрану.

11. Dzehtsiarou K., O'Mahony C. Evolutive interpretation of rights provisions: a comparison of the European Court of Human Rights and the U.S. Supreme Court / Kanstantsin Dzehtsiarou, Conor O'Mahony // Columbia human rights law review. d 2013. - Vol. 44. - no. 2. - P. 309-365.

12. Христова Г.О. Позитивні зобов'язання держави в системі доктринальних підходів до тлумачення і застосування Європейської конвенції з прав людини [Електронний ресурс] / Г.О. Христова // Електронне наукове видання Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Теорія та практика правознавства. - 2014. - Вип. 2(6). - Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2014/47.pdf. - Назва з екрану.

13. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм / В.В. Гончаров // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрНУ. - Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. - Серія I. Дослідження та реферати. - Вип. 27. - Львів : СПОЛОМ, 2013. - 252 с.

14. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : оф. веб-портал

15. Основи права Європейського Союзу : нормативні матеріали ; за заг. ред. М. В. Буроменського ; упоряд. Т.М. Анакіна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. - Харків : Право, 2015. - 328 с.

16. Трагнюк О.Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 - міжнародне право / О.Я. Трагнюк. - Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. - Х., 2003. - 20 с.

17. Договорные органы по правам человека. Замечания общего порядка [Електронний ресурс] // Организация объединённых наций. Права человека: Управление Верховного комиссара по правам человека. - Режим доступа: <http://www.ohchr.org/RU/HRBodies/Pages/TBGeneralComments.aspx>. - Назва з екрану.

18. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 року та пояснювальна доповідь. - К. : К.І.С., 2014. - 189 с.

*Магновський І.Й.,
доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»
Надійшла до редакції: 27.01.2017*